

MEHMET ERÖZ'DE ÖLÜM ÂDETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A RESEARCH ON TRADITIONS OF DEATH IN MEHMET ERÖZ

*Mustafa TALAS****Özet:**

Örf ve âdetler toplum hayatında önemli unsurlardır. Bunlar evlenme, doğum, ölüm, kız kaçırma, askere uğurlama vs.'den oluşmaktadır. Örf ve âdetler kurumlaşmış davranış ve düşünce biçimleridir. Ölüme ilişkin ritüeller de örf ve âdetlerle örülmüştür.

Ölüm hem kültürel hem de sosyo-psikolojik bir olgudur. Bu sebeple herhangi bir toplumda ölüme ilişkin seromoni ve ritüeller sosyo-psikolojik analizle ele alınmalıdır. Ölümün sosyolojik boyutunu işleyen araştırmalar görece yeni olduğu gibi, ülkemizde oldukça ihmal edilmiş bir alanı oluşturur.

Bu ciddi eksikliği giderme çabasının öncülerinden biri olarak sosyolog Mehmet Eröz'le karşılaşmaktayız. Bu makale Mehmet Eröz'ün çabasıyla diğer bazı araştırmaları karşılaştırmalı analize tabi tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örf ve âdetler, ölüm, ölüm sosyolojisi, Mehmet Eröz

57

Abstract:

Custom and traditions are important elements in the life of society. These take place marriage, birth, death, kidnapping a girl, sendoff to soldier etc. Custom and traditions are indicator of the type of the institutionalized behaviour and thought. Rituals about death has also been knitted with the custom and traditions.

Death is both cultural and psychological fact. For that reason rituals and ceremonies about death should be studied as social psychologically. Researches of sociologic dimension of death not only new relatively but also this subject has been neglected in our country. This is a serious issue.

We have come across Sociologist Mehmet Eröz who is one of the initiators of the elimination effort about this efficiency. These article has been aimed to analyze comparatively Mehmet Eröz's effort and the other social researches.

Key words: Custom and traditions, death, sociology of death, Mehmet Eröz

* Yrd. Doç. Dr., Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü – Niğde mtalas44@hotmail.com

Giriş:

Toplumsal hayatta toplumların başka toplumlardan farkını ortaya koyan özelliklere örf ve âdetler denilmektedir. Toplumsal hayatla ilgili ipuçları şeklinde de değerlendirilebilecek olan örf ve âdetler, toplumda var olan somut göstergeler olarak ifade edilebilir. Bu somut göstergeler, Türk toplumsal hayatında da ilginç ve fark edilebilir örneklerle hayatlarını sürdürmektedirler.

Toplumsal hayatta çok değişik biçimlerde toplumun özelliklerini yansıtan toplumsal numuneler olan örf ve âdetler; kurumlaşmış davranış ve düşünüş biçimi ürünleri olarak dikkat çekmektedirler. Evlenme, doğum, ölüm, kız kaçırma, askere uğurlama vs gibi çeşitli örf ve âdetler bunlara örnek olarak verilebilir.

İlkel toplumlardan modern toplumlara kadar pek çok toplumda yaşam biçiminin değişik tezahürlerinden¹ biri belki de en önemlilerinden biri ölüm âdetleridir. Ölüm, çağlar boyunca insanlığı etkilemiş ve yönlendirmiş bir gerçekliktir. İnsanoğlunun yoğun ilgi, tecrübe ve düşüncelerine konu olmuş olan ölüm, Antik Yunan'da Epiküros ve Eflatun; İslâm filozoflarından Muhâsibi ve İbn Sina tarafından işlenmiş olan ve insanların tutum ve davranışlarını etkileyen ve değiştiren bir sosyal gerçekliktir².

Türk sosyal yaşamının da insanlığa önemli ipuçları veren görüntülerinden birinin ölüm âdetleri olduğunu öne sürmek olasıdır. Belki de en ayırt edilebilir göstergelerinden olan ölüm âdetleri bu makalede değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Ölüm âdetleri konusunda sosyolojik analiz yapmış ender sosyologlardan biri olan Prof. Dr. Mehmet Eröz'ün meseleye yaklaşımı bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Ancak, bu çalışmada, Mehmet Eröz'ün görüşlerinin yanı sıra, ölüm konusu üzerine kafa yormuş başka bilim insanlarının da görüşlerini karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele almak amaçlanmaktadır.

Türk kültür hayatını çok yönlü olarak analiz etmiş olan Mehmet Eröz, 20 Haziran 1986'da kaybedilen ve Türk sosyolojisine bıraktığı eserlerle adından çok söz ettiren bir sosyologdur.

Eröz'ün ilginç yaklaşım örneklerinden biri olarak gördüğümüz "Ölüm Âdetleri" konusuna giriş yapmadan önce, toplumsal hayatta gelenek ve göreneklerin önemi üzerine çözümlene diye nitelendirilebilecek birinci bölümü ele almak mümkündür.

1. Toplumsal Hayatta Örf ve Âdetlerin Önemi ve Sosyolojik Olarak Ölüm:

Toplumsal hayatta öğrenilmiş davranışlar nesilden nesile intikal ettirilerek toplumsal yapının devamlılığı sağlanmaktadır. Bunun yanı sıra, toplumların başka

¹ Ahmet Cihan, "Diyarbakır'da Ölüm Sonrasında Gerçekleştirilen Taziye Geleneği", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 155, Mart-Nisan 2005, s. 201.

² Hayati Hökelekli, "Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3, Cilt: 3, Yıl: 3, 1991, s. 151-152.

toplumlardan farklı ve ayırt edilebilir bir özellik kazanması da, bu öğrenilmiş davranışlar bütününe oluşturduğu yapılanmalar yani örf ve âdetler sayesinde söz konusu olmaktadır.

Adına halk âdetleri ve örfler de denilebilecek olan ve toplum hayatında uygulama sonucunda gelişen örf ve âdetler, toplumun içinden doğma usullerdir. Bu usuller, bir işe yarama ve menfaate uygunluğa göre son şeklini almış olan ve gelenek ile intikal eden bir yapıya sahip olup şartlara göre değişen karakterdedirler. Bunun yanı sıra, rasyonel olmayan amaçlara hizmet eden bu usullerin (yani halk âdetlerine) “doğru” veya “yanlış” standartları ilâve edilerek büründürüldükleri yapılarına ise örf adı verilmektedir. Örneğin giyinmek bir âdettir. Ancak çıplak gezilmemesi bir örf olmaktadır³.

Basit toplumsal örgütlenme biçimlerinden günümüzün karmaşık toplumlarına kadar hemen her toplumda yaşayan bireylerin geçmişlerinde yaşamış olan bireylerden alarak gelecekte yaşayacak olan nesillere aktardıkları örf ve âdetleri, sosyal hayatın her yönüyle ilişkili olabilmektedir. Doğum, evlenme, nişanlanma, kız kaçırma, başlık parası, kız isteme, askere uğurlama, düğün, ölüm, şenlikler ve eğlence törenleri düzenleme, hasat, kurban kesme vs. gibi çok değişik örnekleri olan örf ve âdetler; yaşadıkları toplumun fark edilebilir bir şekilde diğer toplumlardan ayrı bir örnek ortaya koyduklarının göstergeleri niteliğindedirler. Bu özelliklerinden dolayıdır ki, örf ve âdetler; gelenekleri kullanmak suretiyle var olan toplumsal yapıların varlığını devam ettirme fonksiyonuna sahiptirler. Bir başka deyişle, toplumlar açısından yaşamsal öneme sahip olan örf ve âdetler, toplumların anahtarı veya haritası gibidir. Toplumun başka toplumlardan farkını ortaya koyan ölçüleri gibidir. Hem toplumun yapısı hakkında bilgi ve ipucu verirler hem de toplumun özelliklerini ortaya koyan bir yapıya sahiptirler. Bu sebeple, toplumsal yapı ile ilgili analizler yapılacağı durumlarda, örf ve âdetler dolayısıyla da gelenek ve görenekler, önemle üzerinde durulması gerekli olan hususların en başta gelenlerindedir.

Toplumsal yapının kurumsallaşmış boyutlarından biri de ölümdür. Toplum hayatı ile bağlantılı olan önemli fenomenlerden biri olan ölüm, herhangi bir kompleks kültürün çekirdeği olarak görülebilecek sosyolojik bir gerçekliktir⁴. Bu yüzden sosyologlar açısından da araştırma konusu yapılması gerekli olan hususlardandır.

İnsanların sosyolojik olarak ve sosyal psikolojik bakımdan davranışsal ve duyuşsal olarak karşı karşıya kaldıkları bir yaşam gerçeği olan ölüm ile ilgili, ihmal edilmiş bir araştırma alanı olduğu vurgusunu yapmak abartı olmayacaktır⁵. Çünkü kendileri de birer insan olan sosyal bilimcilerin ölüm ile ilgili tutumları “kaçınma” şeklinde kendini ortaya koymaktadır. Oysa gerçekte ölüm, pek çok bakımdan

³ Amiran Kurktan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986, s. 14-15.

⁴ William A. Faunce-Robert L. Fulton, “The Sociology of Death: A Neglected Area of Research” *Social Forces*, University of North Carolina Pres, 1958, s. 205.

⁵ Faunce –Fulton, agm., s. 205-206.

insanlığın kendine gelmesine ve olayları daha doğru okumasına sebep olabilecek bir sosyal gerçeklik olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Yapılan araştırmalara göre, toplumlarda, ölüm karşısındaki tutum; dine bağlı olup olmamaya, işgal edilen sosyal statüye, alınan eğitime, yaş ve cinsiyete göre değişim gösterebilmektedir⁶. Ölüm kaygısına bağlı olarak ortaya çıkan ölüm karşısındaki tutum insanları bireysel ve sosyal olarak etkileyebilmektedir. Özet olarak, ölümü kültürel bir sorun olarak değerlendirmek istediğimiz bu makalede teorik yöntemle bir sosyolojik analiz yapılması amaçlanmıştır.

Ölümle ilgili, her toplumda, definden önce ve definden sonra olmak üzere, kendine özgü ve spesifik olan gelenek, görenek ve inanışlar vardır. Bu spesifik özellikler, millet olmanın bir gereği olarak toplumlarda yaşayan gerçekliklerdir.

Bu aşamada Türk toplumundaki ölüm âdetlerini Mehmet Eröz'ün yaklaşımına göre değerlendireceğimiz ikinci bölüme geçebiliriz.

2. Eröz'de Ölüm Âdetleri Üzerine:

Türk toplumunun spesifik yönlerini araştırmayı temel uğraşı alanı olarak benimsemiş olan Mehmet Eröz, kültürel hayata bütünsel olarak yaklaşmış ve bunun yanı sıra kültürün başka toplumlardan farklı örneklerini izah etme yolunu da seçmeyi ihmal etmemiştir.

Bu bağlamda, Eröz, Türk ölüm âdetlerini de değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ölüm âdetlerini üç bölümde değerlendirmeye almıştır. Birinci bölümü “gizli mezarlar”, ikinci bölümü “defin” ve üçüncü bölümü ise “ölümden ve definden sonra” adıyla izah etmiştir.

Türkler, mezar kelimesiyle aynı anlamda “kereksür, kegür, kurgan, oba, bark, kümbet, türbe vs.” gibi isimleri kullanmışlardır. Eski geleneksel dinlerinden kalan bu anlayışlarını, kabul ettikleri pek çok yeni inanışları ile birlikte de devam ettirmişlerdir. Örneğin Musevilik kabul eden Hazarlarda Hazar Hakanı'nın kendisine hazırlattığı kesme taşlardan, tezyinatlı ve üstünde ışık yanan mezarı buna verilebilecek en tipik örnek olacaktır. Bu abidevi mezarda çok sayıda bölme olup mezarın gizlenmesi yoluna gidildiği ve odalarının altın kaplamı kumaşlarla döşetildiği aktarılmaktadır. Türklerin bu anlayışlarının Göktürklerden başlayıp, Sakalar, Kırgızlar, Kazaklar kısacası bütün Türk boylarında devam ettirdikleri⁷ arkeolojik kalıntılar ve bugünlere kadar getirilen geleneklerden anlaşılmaktadır.

Eröz'e göre, Türk mezarlarında İslamiyet'ten sonra da devam etmiş olan gizli bölmeler şeklindeki mezar bölmeleri eski bir Türk anlayışıdır. Hakanların ve

⁶ Barbara Chasin, “Neglected Variables in the Study of Death Attitudes”, *The Sociological Quarterly*, Vol. 12, No. 1 (Winter, 1971), s. 107-113.

⁷ Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 115-117.

hanların mezarlarının tamamen gizli olması durumu, Türkler ve Moğollarda hâkim bir anlayış niteliğindedir⁸.

Gizli olarak yapılan ve yaklaşılmaması yasak olan hakan ve han mezarlarına “Karuk” adı verilmekte olup Cengiz Han ve bazı torunlarının mezarına ise Türkçe olarak “Büyük Karuk”, Moğolca ise “Yehe Karuk” adı verilmekteydi. Eröz’ün tespitlerine göre karuk ismi haricinde mezar anlamında kullanılan sözcükler şunlardan ibarettir: “Kurgan”, “büyük tepe”, “kurgan-iv” “ölü evi”, “kök kasana türbesi”, “sın-türbe” sintepe, “sın”, “sin” resim, suret. Ayrıca, yine Eröz’ün ifadelerine göre, mezarlarda bulunan heykellerde sığın (erkek geyik) ve at resmi bulunduğu için bunlardan “sıntaş” “sığıntaş” ve “attaş” diye bahsedilmektedir⁹. Yunus Emre’nin şiirlerinde mezarın “sin” ifadesiyle geçmesi çok ilginç örnek olarak dikkat çekmektedir. Yunus Emre’nin aşağıdaki şiirleri “sin” kelimesinin mezar anlamında kullanıldığını ortaya koymaktadır¹⁰:

“Sabahın sinleye vurdum gördüm cümle ölmüş yatar
Her biri biçare olmuş ömrün yavı kılmış yatur

Gece gündüz oğlancıklar söyler iken bülbül gibi
Ayrılmışlar anaları sinlerini bekler yatur”

Ayrıca bugün Gaziantep, Malatya, Adıyaman ve Kahramanmaraş’ın bazı muhitlerinde “sin” kelimesinin mezar anlamında kullanıldığına tanık olmak mümkündür. Malatya’da eskiden Ermenilerin yaşadığı ve adına “Gâvur Mahallesi” denilen mahalleye ve mahallede bulunan mezarlığa yerli ahalinin halen “Gâvur Sini” ismini vermesi buna verilebilecek yaşayan örneklerdendir.

Önemli kişilerin mezarları anlamındaki “kurgan” sözcüğünün “korgan” şeklinde de ifade edildiğini öne sürmek mümkündür¹¹.

Eröz’ün ifadelerine göre, Orta Asya’daki mezarların üzerinde İskit-Sibirya tarzı hayvan motifleriyle süslü pek çok ağaç yontmalar bulunmuştur. Pazırık’ta bulunan bir tabut üzerinde “cennet kuşu” resminin bulunması ilginç bir örnektir. Yine Eröz’ün beyanlarına göre Kaz Dağları’ndaki Tahtacıların (Kızılbaş Türkmenlerinin), mezar tahtalarına “kaz ayağı” şekli yontmaları ilginç bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, Hunlar ve Göktürklerde, diğer birçok Türk uruklarında, Azerbaycan, kuzey Suriye ve Türkiye’de özellikle Doğu Anadolu’da var olan koç heykelli mezarların bulunması geçmişten günümüze Türklerde mezarların önemli kültürel varlık olarak varlıklarını sürdüren örnekler olduklarını

⁸ Mehmet Eröz, *Atatürk-Milliyetçilik-Doğu Anadolu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987, s. 281.

⁹ Eröz, *age.*, s. 281-282.

¹⁰ Mustafa Necati Bursalı, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*, Çile Yayınları, İstanbul 1981, s. 100-101.

¹¹ Necati Demir, “Türk Tarihinin ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) ve Yazılar”, *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, Vol. 1, No. 1 (2009), s. 10. <http://www.diewelt-dertuerken.de/index.php/ZfWT/article/view/33> (E.T: 08.10.2009)

göstermektedirler¹². Bu anlamda, kongre katılımları için bulunduğum Kırgızistan'da, ihtişamlı süslemeleri, ev veya ibadethane gibi mimarileriyle göz kamaştıran mezarlıkların varlığına tanık olduğumu ifade etmek isterim.

Mezarlıklara toprağın yığılmasıyla oluşmuş höyüğe “kurgan” ismi verilmektedir. Bu kurganlarda kullanılan başlıca yöntem, kurganlara gömülen han ve hakanların (yani yiğitlerin) sağlıklarında öldürdükleri düşman sayısı kadar heykelin dikilmesidir. Türk inanışına göre, öldürülen bu düşmanlar mezar sahibi olan han, hakan veya alplere, hizmet ederler. Moğol inancına göre ise, hanım cenazesi mezarına götürülürken yolda öldürülen insanlar, onun öbür dünyada hizmetkârları olacakları yönündedir. Eröz'ün Barthold'a dayandırdığı bilgiye göre, Mönke Han'ın ölümünden sonra, bu şekilde bir inanca dayalı olarak, yirmi kişinin öldürüldüğünü öne süren Marco Polo'nun görüşünün biraz abartılı bir rakam olmaktadır. Bu cenaze sırasında herkesin yerinde sabit kalma durumundan dolayı yollarda bu sayıda kişiye rastlanmasının mümkün olmadığı öne sürülmektedir. Han'a öbür dünyada hizmet etmeleri için insan kurban edilmesi anlayışları sayesinde Moğolların az da olsa insan kurban etmeleri söz konusuydu ancak Eröz'ün tespitlerine göre, bu durum, Türkler için geçerli değildi¹³.

Türk han ve hakanları için yapılan mezarlar üzerine dikilen heykellere “sın”, “sıntaş”, “taşnine” ve “balbal” adı verilmektedir. Balbal dikme âdetini Bulgar Türkleri 7. yüzyılda Balkanlara kadar götürmüşlerdir. Türklerin tarihi serüvenine bakılacak olursa, Türkler çok sayıda din değiştirmişlerdir. Bu değiştirdikleri din ile yaşamlarını sürdürürlerken de mezarlık heykelleri dikme âdetini devam ettirmişlerdir. Maniheizm'i seçmiş olan Uygur Hanı şerefine dikilen Karabalgasun anıtının yanında bu heykellerden olması ilginç örneklerin başında gelmektedir¹⁴. Nüfus mübadelesi'nde Yunanistan'a verilen Hıristiyan Türklerden olan Kuman (Kıpçak) Türklerinin¹⁵ 13. yüzyılda balbal dikme âdetlerini sürdürdüklerine Rubruk gibi seyyahların notlarından tanık olunduğunu Eröz beyan etmektedir. Rubruk'un haricinde İbn Fadlan gibi seyyahların da 10. Yüzyılda Oğuzların balbal yaptıklarına tanık olduğunu beyan etmiştir. Eröz, bunların yanı sıra, balbalların yanında bulunan mezar taşlarında Bilge Kağan'ın damgası gibi han ve hakan damgalarının bulunduğunu beyan etmektedir. Fadlan'ın seyahat notlarında da, ölen kişinin sağlığında insan öldürmüş kahraman biri olması halinde, öldürdüğü insan için ağaçtan suret yontup bunun mezarların başına dikildiğinin kaydedildiği Eröz tarafından vurgulanmaktadır.

Eröz'e göre, mezarların hem gizli tutulması hem de üzerlerine kurgan obo (tepe) yapılıp heykel dikilmesi âdeti çok aykırılık gösteren bir durum olmaktadır. Bu aykırılığı Barthold'a dayanarak izah eden Eröz, Bilge Kağan'ın anıtı yanında çukur bulunmamış olmasının da bu çelişkili durumu iyice derinleştirdiğini beyan

¹² Eröz, age., s. 282.

¹³ Eröz, age., s. 283.

¹⁴ Eröz, age., s. 283-284.

¹⁵ Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Ankara 1983.

etmektedir. Radloff ve Barthold'un bu durumu hanların ve prenslerin anısına dikilen bu anıtların ölenlerin anısına düzenlenen "yoğ" merasimleri hatırasına dikilmiş oldukları noktasında hemfikir olmuşlardır. Eröz, Barthold ve Radloff'dan sonra atıfta bulunduğu Bahaeddin Ögel'e dayanarak bu anıt heykellerin bulunduğu Altay dağlarında heykellerin yanında mezarların bulunamadığına işaret etmektedir¹⁶.

Türk mezarlarında gizli bir bölme bulunduğu etnografların anlattıklarından anlaşılmaktadır. Bugünkü Kırgızistan'da da Müslümanlık dinini benimsemiş olma gerçekliğine rağmen bu anlayışların devam ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Bölmeli mezarlıklarda, mezar çukurunun dibinde yana doğru koridor açıp, ölüyü tabutsuz ve yüzü doğuya doğru dönük olarak bu koridora gömme âdeti vardır. Aynı gömme şeklinin Doğu'daki bazı Müslüman Türk kabilelerinde de görüldüğü kaydedilmektedir. Bu mezarlardaki koridorun ağzı ise toprak ile değil de pişmiş tuğla ile örtülmektedir. Bu ölüme bağlı âdetlerin çoğunun Afganistan'dan Türkiye'ye gelen Kırgızlar ve Özbeklerde de var olduğu görülmektedir. Türkiye'ye Afganistan'ın Sovyet işgali döneminde gelmiş olan ve çok samimi Müslüman oldukları gözlenen Kırgızlar ve Özbeklerde bölmeli mezar anlayışının korunduğuna tanık olunmaktadır. Kırgızlar ölüyü gömdükleri gizli bölmeye "sagana", boş çukura da "ayvan" adını vermektedirler. Şu sözleri çok ilginçtir: "kabirdin (mezarın) iyisi saganadır." Toprak kötü olduğunda bu türlü gömmeden vazgeçip adına da "cıрма" dedikleri başka bir gömme şekli uygularlar. Özbekler ise bu iki bölmeye "lebet" ve "yarma" deyip ölüyü "yarma" dedikleri bölmeye gömmektedirler¹⁷.

Türkiye'de ise gizli bölme anlayışının Tahtacılar'da var olduğunu Eröz beyan etmektedir. Tahtacılar ölünün bulunduğu bu gizli bölmelere "koytan" adının verildiği kaydedilmektedir. Tahtacılar ölüyü gömdükten sonra koytanın ağzını tuğla ile örürler. Bundan sonra ise "saptırma" adı verilen bir tahtaları boş çukurun içine çapraz bir biçimde koyup üzerine toprak doldururlar. Mezarın üstüne ise küçük bir tümsek yapıp baş ve ayak ucuna "cerenk" tahtası denilen tahtalar dikilir. Ölünün kırkında da taş dikimi yapılır. Tahtacıların mezarları aynı eski Türklerde olduğu gibi tepelerde, dağ başlarında ve orman içlerinde yer almaktadır. Park gibi bakımlı olurlar¹⁸.

Türkiye'nin her yerinde ister Alevi olunsun, ister Sünni olunsun mezarların çukuruna dizilen tahtalara "saptırma" veya "saptırma" adının veriliyor olması mezarı gizleme âdetinin kalıntıları olduğu öne sürülmektedir. Bu âdetlerin dağ başlarından şehirlere kadar her yerde var olduğunu söylemek mümkündür. Bilecik'in Osmaneli ilçesinde bugün bile bölmeli mezar geleneğinin yaşadığını söylemek imkânı mevcuttur. Burada da iki bölmeli olarak hazırlanan mezarlarda ölünün bölündüğü kısma "saklambaç" adı verilmektedir. Bu isim konumuz

¹⁶ Mehmet Eröz, *Atatürk-Milliyetçilik-Doğu Anadolu*, s. 284.

¹⁷ Eröz, *age.*, s. 284-285.

¹⁸ Eröz, *age.*, s. 285.

bakımından ilginç bir özellik taşımaktadır. Bilecik'te mübadelede Yunanistan'a gönderilen Ortodoks Hıristiyanların da balbal ismini verdikleri anıtlar diktikleri kaydedilmektedir. Bunların Ruruk'un anlattığı Kumanların torunları olması ihtimali çok yüksektir. Gizli ve bölmeli mezar anlayışının Osmanlılar da devam ettiğine dair ipuçları vardır. Fatih Sultan Mehmed'in cenazesinin Türk geleneklerine göre yapılmıştır. Padişah'ın cesedi" sembolik bir mahiyet arz eden türbesinin altına camiye çok yakın bir yer altı mahzenine gömülmüş olduğu tahmin edilmektedir¹⁹.

Göktürkler, mezar üzerine bir ev yaparlar ve evin duvarlarına ölünün resimlerini çizerlerdi. İbn Battuta'nın Anadolu seyahatinde gezdiği Geyve'de mezarların üzerine ahşaptan evler yapıldığını kaydetmesi, bu Göktürk âdetinin, Anadolu'da, o tarihlerde yaşadığını ortaya koymaktadır. Göktürk mezarlarında ayrıca bir taş mezarın yanında güneşin gökyüzündeki hareketlerini gösteren taş dizilerin bulunduğu kaydedilmektedir. Bu âdetin Osman Gazi döneminde var olduğu anlaşılmaktadır. Osman Gazi'nin oğlu Aydoğdı Dinboz'da şehit düştüğünde mezarının etrafı taşlarla çevrilerek bu âdet yerine getirilmiştir²⁰.

Eröz'ün ölüm âdetleri üzerine görüşlerini ifade ettiği ikinci başlığı defin üzerinedir. Ölünün gömülmesi âdetlerinden en dikkat çekici olanı "cenaze töreninde elbiselerin ters giyilmesi"dir. Bu konuda ilk tespiti yapan İbn Battuta, Sinop'da bulunduğu sırada, İbrahim Bey'in annesinin cenaze töreninde elbiselerin ters giyilmesi âdetiyle karşılaşmıştır. Altay dağlarındaki Türk göçebelerinde ve Kırım Türklerinde var olan bu âdete Dede Korkut hikâyelerinde de rastlamak mümkündür. Anadolu'nun bazı köylerinde cenaze törenlerinde süslenmiş atların çekilmesi âdetinin var olduğu gezginlerce tespit edilmiştir. Hatta bu âdetten olsa gerek, bazı yer adlarının Atçeken şeklinde verildiğine de tanık olunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, Şehzade Mustafa Çelebi ve İkinci Bayezid'in cenaze törenlerinde bütün hanedan mensupları tabutu taşımışlar ve kuyrukları kesili olup eğerleri ters giydirilen atlar cenazenin önünde yürütülmüştür. Ayrıca tabutunun üstüne sarığı ve kırılmış yayları konularak yürüyüş yapılmıştır. Bütün bunlar eski Türklerde var olan ölüm âdetleri arasındadır²¹.

Altay Türkleri ve Abakan Tatarlarında ölüler dağ üzerindeki gizli yerlerde toprağa gömülüp ölü tam giyinmiş vaziyette mezara konur ve yanına yol için bir torba yiyecek yerleştirilir. Tatarlarda rakı, tereyağı, peynir, et gibi yol yiyecekleri de bırakılır. Oğuzların ise ölüye elbise giydirme âdetlerinin yanı sıra yayını kuşandırıp eline içki dolu ağaç bir kadeh ve önüne de içki dolu bir kap koyma âdetleri mevcuttu. Şahsi eşya statüsündeki eşyalarını da yanına bırakarak ölüyü çukurda oturtup, üzerini tavanla örtüp, mezar üzerine de çamurdan kubbe gibi bir

¹⁹ Eröz, age., s. 285-286.

²⁰ Eröz, age., s. 286.

²¹ Eröz, age., s. 286-287.

tümsek yapma âdetleri vardı. Rubruk'un ifadelerine göre, Hristiyan Kumanlar (Kıpçaklar) mezara ölünün yanında kımız ve et koyarlardı²².

Eski Türk Dini olan Gök Tanrı inancı ile bağlantılı olan “gök kültü”, “dağ kültü ve “atalar kültü” ilgili bağlantılar ölüm âdetlerinde de kendini göstermektedir. Ölünün gömülmeden önce son bir defa yüzünü açıp ”ayı, günün gör” denilmesinin bu inançlarla bağlantılı olduğu açıktır. Yine hem Orhun Yazıtlarından hem de yaşayan kültürden anlaşıldığına göre eski Türklerde ölen insanın ruhunun başka bir kalıba büründüğüne inanılmaktadır. Ölen kişinin ruhunun bir kuş veya böcek haline dönüşüp uçtu denilmesi bu anlayışlara dayalı halk inançlarıdır. Bu durumun İslâmiyet'in kabulünden sonra da devam ettiğini “şunkar boldu”, “şahin oldu” gibi ifadelerle yaşadığını görmekteyiz. Yunus Emre'nin şiirlerinde, Alevi-Bektaşî nefeslerinde cennet kelimesi yerine “uçmağ” kelimesinin kullanılması da bu eski inanışların izleri olarak görülmektedir. Bunun haricinde ölen kişinin adının söylenilmemesi, bunun yerine kalıp değiştirdi, don değiştirdi, gül oldu gibi ifadelerin kullanılması da bu inanışların farklı bir tarzda yaşanıyor olduğunu gösteren ipuçları olmaktadır²³. Bu tür anlayışların Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Alevi olsun, Sünni olsun pek çok insan grubu arasında yaşadığını ileri sürmek abartılı olsa gerektir.

Muğla Milas ve Aydın'ın Söke ilçesine bağlı bazı köylerde ölülerin elbiseleriyle, ayakkabıları, başlık-kavuk ve şapkası ile genç kızların da gelinlikleriyle gömüldüklerine tanık olduğunu Eröz kaydetmektedir. Ayrıca gelinlik ile gömülme veya tabutun üstüne gelinlik konulması âdeti Anadolu'nun pek çok yerinde halen devam eden bir gelenek olduğu söylenebilir²⁴.

Tahtacılar da ise ölüye “zubun” denilen elbise, gömlek, könçek (eski kısa Zeybek donu) giydirip başına da fes ve poşu sararlar bunun üzerine de “oyulgama” denilen beyaz “kefin” sarılıp ceset de “örken” denen kumaş şeritlerle sarılır. Mezarda alınıp “örkenler” “cerenk” veya “baş-ayak tahtası” denilen tahtalara bağlanır. Kadınların örkeni kırmızı-yeşil krepten olur. Gelinler alıyla, yeşiliyle, duvağıyla gömülür. Yedi türlü dağ otu dövülerek cesetin üzerine serpilir. Bunlar kekik cinsinden kokulu dağ otlarıdır. Mezarlıkta ölü gömülmeden önce, elini ve gözünü operler. Tahtacıların ölmüşlerine olan sevgi ve yakınlığı hayret verecek derecededir. Her fırsatta mezarlarına gidip orada yemekler yer, Hunlar, Göktürkler gibi içki içerler. Eröz mezarları üç yerinden öptüklerini (niyaz ettiklerini) gördüğünü ifade etmektedir. Hıdırellez şenlikleri tepelerdeki mezarlıklarda oluyor. Adeta ölmüşleri ile birlikte yemek yiyor, içki içip eğleniyorlar. Ölüyü gömdükleri gün, mezarlıkta helva, zeytin, peynir yerler. Mezarın yanına bir testi su ve biraz yiyecek bırakırlar. Eski günlerde rakı bırakıldığına dair nakiller dinlediğini söyleyen Eröz, kırkıncı günü mezarlığa kadınların giderek temizleyip çay ve kahve içerek bazen de kurbanlar kestiklerini öne sürmektedir Eröz, bir Ramazan

²² Eröz, age., s. 287.

²³ Eröz, age., s. 287-288.

²⁴ Eröz, age., s. 288-289.

Bayramı'nda bulunduğu Denizli'de İbn Batuta'nın buna benzer şeyler yaşadığını ifade etmektedir. O günkü Denizli'de Denizli beyi, askeri, bütün esnaf teşkilâtı, medreseliler, hep birlikte mezarlığı ziyaret etmişler, kurbanlar kesilmiş fakirlere dağıtılmış sonra namazgâha dönülerek bayram namazının kılınmasına İbn Batuta tanık olmuştur²⁵. Ben de on yıl öncesine kadar Malatya'nın Çarmuzu Mahallesi'nde, buradaki örneğe benzer biçimde; kabir ziyaretleri, bayram namazı sonrası en güzel yemeklerin pişirildiği ve namazdan çıkan herkesin o yemeklerden yediği bir ortamın canlı tanığı olmuştur.

Ölünün gömüldüğü gün, kırkıncı günü ve Cuma günleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tatlı, yemek, şeker dağıtılıp orada bulunanlara ölünün ruhuna degeceği düşüncesiyle ikrâm edilmesi, mezarın olduğu yere yiyecekler asılması ve suların bırakılması, kırmızı veya siyah bayrakların asılması Anadolu'nun pek çok yerinde yaşayan ölüm âdetleridir. Alevisi ve Sünnisiyle pek çok Türk topluluğunda bugün bile yaşayan âdetlerden olarak dikkat çekmektedir. Herhangi bir Anadolu köy, kasaba ve kentindeki mezarlık ziyaretlerinde bunların hepsini görebilmek mümkündür. Bunlar Türklerin geçmişten bugüne getirdikleri kültürlerinin bize akseden yönleridir.

Türkiye'de yaşayan Türk Kültürü ile Orta Asya'da geçmişte ve günümüzde yaşayan Türk kültürü arasında paralellik kurulabilecek temel alanlardan biri olan ölüm âdetleri konusu, Türk Milleti'nin kendisini diğer milletlerden ayırt eden spesifik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu anlamda eskiden beri ölünün yanında kıymetli eşyalarının gömülüyor olması Türk mezarlarının birer servet deposu olmasını temin etmiştir. Hunlarda, Göktürklerde ve günümüz Anadolu'sunda Urfa'da zinet eşyalarının gömülmesi sık sık mezarlık soygunlarına da yol açabilmiştir. Soygunların sebep olduğu çatışmalar bile yaşana gelmiştir.

Eröz'ün ölüm âdetleri denemesinin üçüncü bölümü ise definden sonrasını temsil etmektedir.

Definden sonraki en önemli Türk âdeti ölünün başında sabaha kadar beklenilmesi ve ağıtlar yakılmasıdır. Bazı bölgelerde bu ağıtlara "çöğür" denilen alete, monoton bir şekilde "sazandar" tarafından elinde bulunan "tezene" ile vurulması işleminin yapılması. Bu işlemde "tan, tan" diye ses çıkar. Eröz, Radloff'a dayanarak bir ölüm döşeğindeki hastanın kam (baskı)nın kopuzu ile çıkarılan monoton sesin de bu şekilde olduğunu vurgular.

Göktürklerden bugüne ölüm hadisesi Türkler için büyük bir "yas" sebebidir. Bundan dolayı büyük yas törenleri "yuğ" veya "yoğ" adıyla Türklerde eskiden beri var olan âdetlerdendir. Bunu Orhun Yazıtlarında Kültigin ve Bilge Kağan'ın aş törenlerinde görmek mümkün olabildiği gibi İbn Faldan, Radloff'ta Pazırık kalıntıları gibi arkeolojik kazılardan da anlamak imkânı mevcuttur²⁶. Bu törende bir

²⁵ Eröz, age., s. 289.

²⁶ Günay-Güngör, age., s. 115.

yemek verilir ve adına da “yoğ aşı” denir. İbn Faldan Oğuzların bu törenler için yüzlerce ve hatta binlerce at kurban ettiklerini öne sürmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde, Akkoyunlularda bunları çok rahat bir biçimde görebilmek mümkündür. Pek çok yerde yaslı eve “karnı acıkan karalı eve koşsun” gibi sözlerin dile getirildiğini Eröz ifade etmektedir.

Ölünün öldüğü gün, üçüncü günü, yedinci günü, kırkıncı günü ve yıldönümünde Anadolu’da yemekler verilir ve adı ölü aşısı olarak söylenir. Ölü aşısı, üç hayrı, yedi hayrı, kırk hayrı, yıl hayrı vs. gibi isimler ile yemekler verilir. Bu yemekli törenler esnasında ağıtçılar ağıt yakar. Bu ağıtçılara da “yuğcu”, “siğitçi” ismi verilir. Avşarlar bu hususta özel ağıtçılar tutarlar. Ölenin gerisinde bıraktığı elbiselerine ise “soyka”, “soyğa” denilip; bunlar ağıtçı ve siğitçilerin eline alınarak ağıtların yakıldığı görülür. Bazı Türk boylarında, Kozan Kırıntı ve Lek Kürtlerinde el yüz ve saç parçalanarak ağıtların yakıldığı kaydedilmektedir.

Sonuç olarak Türk toplumunun geçmişinde ve bugün farklı bölgelere düşmüş farklı devletler içerisinde yaşayanlarında kültürde bir birlik ve ayniyet söz konusudur diyebiliriz. Ölüm âdetleri de bu ayniyet ve birliğin göstergelerinden biri olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç:

Örf ve âdetler toplum hayatını düzenleyen kurumsallaşmış davranış ve düşünüş biçimleridir. Toplumdan topluma ve aynı toplum içinde zamandan zamana değişiklik arz eden örf ve âdetlerin evlenme, doğum, ölüm, kız kaçırma vs. gibi değişik alanlarda tezahürleri mevcuttur.

Ölüm meselesi toplumsal yapıların spesifik yönleri hakkında bize ip uçları verebilen hususlardandır. Toplumsal hayatın tipik numunelerinden biri olarak dikkat çeken ölüm ile ilgili olarak, geçmişten başlayıp günümüze gelinceye kadar, pek çok topluma ait örnekler verilebilmiştir.

Ölüm, değişik sosyoloji, psikoloji, antropoloji, gerontoloji vs. gibi bilim alanlarına araştırma konusu olmuştur. Ölümün sosyolojik araştırmalara konu olması, ABD gibi ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Türkiye’de ise ölüm konusundaki sosyolojik araştırmalar bakir alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye’de sosyolojik bir olgu olarak ölüm konusunu seçmiş ender sosyologlardan biri Merhum Prof. Dr. Mehmet Eröz’dür. Eröz, Türk toplumunda ölüm âdetleri ile ilgili hazırlanmış olduğu bir makalesinde ölüm âdetlerini definden önce ve definden sonra diye ikiye ayırmıştır. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde gizli mezar geleneğini de ele almıştır. Eskiden beri devam ettirilen bazı halk inançlarından da örnekler vererek ölüm ile ilgili verdiği bilgileri tamamlayan Eröz, sonuç olarak toplumsal yapının önemli unsuru olarak gördüğü halk inançlarına bir örnek şeklinde gördüğü ölüm âdetlerini sosyoloji âleminin hizmetine sunmuştur.

Eröz'ün yaklaşımının, benzer konulara değinmiş olan diğer sosyal bilimcilerden farklı olan tarafı, hem tarihsel hem de güncel boyutuyla meselenin ele alınmasıdır.